

Veerbhadra Education Society's

Mahatma Jyotiba Phule Mahavidyalaya, Mukhed

Tq.Mukhed Dist.Nanded (MS)

NAAC Re-Accredited With "B" Grade

“चिरंतन महात्मा बसवेश्वर”

मुख्य-संपादक

प्राचार्य डॉ.अडकीणे शिवानंद बळीराम
महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय, मुखेड, नांदेड

संपादक

प्रा. डॉ. कहाळेकर चांदोबा मरीबा
लोकप्रशासन विभाग, महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय, मुखेड, जि.नांदेड

सह-संपादक

डॉ.मंगनाळे संतोष कल्याणराव
भूगोल विभाग,
महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय,
मुखेड जि.नांदेड

सह-संपादक

श्री.गजमल अर्जुन वंडे
ग्रंथपाल,
महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय,
मुखेड जि.नांदेड

14	सामाजिक न्याय,समता आणि बंधुभाव निर्मातीचे आद्य प्रवर्तक: जगतज्योती महात्मा बसवेश्वर प्रोफेसर डॉ. एकंबेकर पंचशील	52-57
15	महात्मा बसवेश्वर यांचा स्त्रीवादी दृष्टीकोन प्रा. डॉ. विजय वारकड	58-60
16	महात्मा बसवेश्वर : कायक व दासोह मानवी जीवनाचे मुलाधार प्राचार्य डॉ. अडकिणे एस. बी.	61-62
17	कार्यातून क्रांती घडविणारे महात्मा बसवेश्वर.... डॉ. विजया साखरे	63-67
18	महामारीत महात्मा बसवेश्वरांचा संदेश डॉ. रवींद्र बेम्बरे	68-70
19	महात्मा बसवेश्वरांची ज्ञानाची संकल्पना – एक अभ्यास सहा. प्रा. जगदीश जायेवार	71-73
20	बाराव्या शतकातील पहिले समाजसुधारक श्री महात्मा बसवेश्वर डॉ. सिद्धेश्वर रा. शेटकर	74-76
21	जगतज्योती महात्मा बसवेश्वरांचे धर्मविषयक सामाजिक चिंतन प्रा. डॉ. सुरेश विठ्ठलराव धनवडे	77-79
22	महात्मा बसवेश्वरांचे कार्य आणि कर्तृत्व एक अभ्यास डॉ. आशा नरसिंगराव गिते	80-82
23	प्रगतिशील समाज सुधारक : महात्मा बसवेश्वर प्रा. डॉ. मधुकर राऊत	83-84
24	MAHAATMA BASVESHWARA AND HIS SOCIAL BENEVOLENCE Dr. Prasad A. Joshi	85-88
25	संत महात्मा बसवेश्वर आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या तत्वज्ञानातील मुल्यदृष्टी डॉ. उद्धव न. कांबळे	89-91
26	महात्मा बसवेश्वर: स्त्री मुक्ती चळवळीचे जनक पाटील वैशाली शिवराज	92-94
27	सामाजिक क्रांतीचे जनक महात्मा बसवेश्वर यांच्या कार्याचा आढावा बोंबले राजू बालासाहेब	95-97

सामाजिक क्रांतीचे जनक महात्मा बसवेश्वर यांच्या कार्याचा आढावा...

बोंबले राजू बालासाहेब (M.A. M.LIB.SET/NET)

ग्रंथपाल, हुतात्मा जयंतराव पाटील महाविद्यालय हिमायतनगर.

सार

भारतासारख्या लोकशाही देशाचा विचार केला तर या देशाचा इतिहास खूपच रंजक आणि गौरवशाली राहिलेला दिसून येतो. अशा भारतासारख्या देशांमध्ये अनेक समाजसुधारक, युगपुरुष होऊन गेले त्यामध्ये म्हणजे महात्मा बसवेश्वर महाराज अशा महापुरुषाची आजही या जगाला गरज भासत आहे. कारण त्यांनी केलेले कार्य हे सहजासहजी नव्हते अत्यंत पराक्रमी ज्ञानरूपी असे तत्त्वज्ञान त्यांनी आपल्या कार्यातून दाखवून दिली. असेच एक महापुरुष 900-वर्षापूर्वी होऊन गेले ते म्हणजे विश्वगुरू जगत ज्योती महात्मा बसवेश्वर.

पार्श्वभूमी :- महात्मा बसवेश्वर यांचा जन्म 1905 मध्ये मैसूर राज्यातील विजापूर जिल्ह्यात बागेवाडी या तालुक्याच्या गावी झाला. या गावाला बसवण्याची बागेवाडी असेही म्हणतात. वडीलाचे नाव मादिराज आणि आईचे नाव मादलाबीका होते. भावाचे नाव देवराज व बहिणीचे नाव नागमा होते. वयाच्या आठव्या वर्षी ज्ञान मिळवण्यासाठी ते कृष्णा व मलप्रभा या नद्यांच्या संगमावरील कुंडल संगम येथे गेले. ते पशुपालन सेवा चे प्राचीन अध्ययन केंद्र होते. सुमारे बारा वर्षे वास्तव्य केलेले आढळून येते. त्यांनी वेगवेगळ्या भाषा धर्म तत्त्वज्ञान इत्यादीचा अभ्यास केला. त्यांचा विवाह त्यांच्या मामाच्या मुलीशी झाला. तेव्हा ते सोलापुरातील मंगळवेढा येथे आले. इथे जवळपास 31 वर्षे राहिले असे आढळून येते.

• सामाजिक क्रांतीचे जनक महात्मा बसवेश्वर यांच्या कार्याचा आढावा...

* जगातील पहिली संसद (भारतीय लोकशाही संस्थेची स्थापना) - अनुभव मंटप

महात्मा बसवेश्वरांनी अठरापगड जाती धर्मातील स्त्री-पुरुषांसाठी वैचारिक चिंतन आणि संवाद करण्यासाठी अनुभव मंटप नावाचे सामाजिक-सांस्कृतिक विचारपीठ बाराव्या शतकात स्थापन केले. इंग्लंडच्या पार्लमेंटच्या अगोदर महात्मा बसवेश्वरांनी ही संसद भरविली म्हणूनच जगातील पहिली संसद होण्याचा बहुमान अनुभव मंटपाकडे जातो. या अनुभव मंटपात सर्व धर्मांचे लोक एकत्र येऊन सामाजिक अडचणीवर कशी मात करावी. यावर चर्चा करण्याचे कार्य चालत असे. बसवेश्वरांनी समाजातील रूढी परंपरा वाईट चालीरीती यांचा विरोध करून समाजाच्या हितकारक गोष्टीची अंमलबजावणी करणारी नवीन यंत्रणा तयार केली. बाराव्या शतकातील आदर्श प्रशासक समतेचे प्रणेते म्हणून महात्मा बसवेश्वरांना ओळखले जाते. सर्व प्रथम लोकशाही मूल्यांची सुरुवात ही महात्मा बसवेश्वरांनी बाराव्या शतकात अनुभव मंटपाच्या माध्यमातून केल्याचे आढळून येते. वाचन साहित्यातून त्याच प्रमाणे दिसून येते. एकूणच त्यांनी वाचन साहित्यात समता, न्याय, बंधुता, एकात्मता तसेच स्वातंत्र्य अधिकार नियंत्रण व शिस्त सुशासन आणि प्रशासन आदी बाबींवर सखोल विवेचन केले आहे. सद्यस्थितीत शासन व प्रशासनाला या विचारांचा अवलंब केल्यास निश्चित देशात निर्माण होणारी विषमता भेदभाव व जातीय राजकारण इत्यादी समस्या व पायबंध आळा घालता येईल. परिणामतः चांगले सुशासन व प्रशासन व्यवस्था निर्माण होईल.

* **अंधश्रद्धा निर्मूलनाचे पुरस्कर्ते :-** बाराव्या शतकामध्ये संपूर्ण जगच दैववादाच्या आहारी गेले होते. तेव्हा त्यांनी दलिताना समान संधी द्या जातीभेद, वर्णभेद, लिंगभेद करू नका. कोंबडे-बकरे कापू नका. सो-कष्टावर जगा. भिक्षा मागून खाऊ नका. काम करा. कष्ट करा. हे त्यांच्या कायक कैलास सिद्धांतामध्ये त्यांनी सांगितले आहे. समाज सेवा करा. पर्यावरणाचे रक्षण करा. ज्योतिष्य भविष्य वास्तुशास्त्र पाहू नका. होम-हवन करू नका. अस्पृश्यता पाहू नका. मांसाहार करू नका. व्यसनाधीन बनवू नका. चोरी लबाडी करू नका. खोटे बोलू नका. अशा आपल्या वाणीतून त्यांनी समाजप्रबोधन केले. महात्मा बसवेश्वरांनी सर्वच दिवस आणि रात्री शुभ आहेत. कर्मकांड वर्ज्य माना.

म्हणजेच अंधश्रद्धा निर्मूलन व अनिष्ट चालीरीतींचे खंडनहोईल. या चळवळीचे आद्य प्रवर्तक महात्मा बसवेश्वर होते हे मान्य करावेच लागेल.

* **देवालयापेक्षा दिहालय श्रेष्ठ :-** देवालयापेक्षा देहालयाचे श्रेष्ठत्व प्रतिपादन करणारा मध्ययुगातील सर्वश्रेष्ठ संत म्हणून महात्मा बसवेश्वर यांच्याकडे पाहिले जाते. ईस्टलिंगाच्या रूपाने ईश्वर आपल्या शरीरावरच धारण केल्यामुळे पूजेची जरूरी नाही. असे त्यांनी सांगितले होते. देहालयासारखे पवित्र देवालय नाही. कारण देवालय स्थिर असते. तर दिहालय चलीत असते. म्हणून आपल्या एका वचनात ते म्हणतात...

सधन बांधिती देवालय !
 देवा मी गरीब करू काय ? !!
 देहाची माझे मंदिर !
 पायच माझे देवळाचे खांब !!
 मस्तक माझे देवळाचा कळस !
 स्थावर पावे नाश !!
 जंगम हे अविनाश !
 परीसावे बा कुंडलसंगम देवा !!

जोपर्यंत आपल्या देहात प्राण आहे. तोपर्यंत देवालयापेक्षा देहालयाच्या गाभान्यात देव जास्त सुरक्षित राहू शकतो. मंदिर शुद्धी पेक्षा अंतःकरणाची शुद्धी अधिक महत्त्वाची असते. "तुझे आहे तुजपाशी परी तू जागा चुकलासी" त्यांची खरी जाणीव महात्मा बसवेश्वर यांनी करून दिली आहे. त्यांनी देवालयापेक्षा पेक्षा देहालयाचे श्रेष्ठत्व प्रतिपादन केले आहे.

* **कायक वे कैलास आणि दासोह संकल्पना :-** महात्मा बसेश्वर यांनी समाजातील गरिबी, विषमता दूर करून आर्थिक समृद्धता निर्माण करण्यासाठी त्यांनी समाजाला कायक वे कैलास आणि दासोह अशा दोन क्रांतिकारक संकल्पना दिल्या. मनापासून केलेले प्रत्येक काम हीच खरी शिवा उपासना आहे. त्यांच्या कायक वे कैलास सिद्धांताचे सार होय. शारीरिक श्रम वा व्यवसाय हाच स्वर्ग कैलास आहे. कोणत्याही प्रकारचे शारीरिक श्रम हे हीन दर्जाचे नाहीत. असे सांगून त्यांनी श्रमप्रतिष्ठा वाढविली. कायक हे केवळ पैशासाठी सांगितलेले नाही. तसेच ते कर्म सिद्धांतावर आधारलेले नसून. त्याच व्यक्तीला व्यवसाय स्वातंत्र्य देण्यात आलेले आहे. श्रमप्रतिष्ठा बरोबर गरजेनुसार संपत्तीची विभागणी करावी. ही विचारसरणी दासोहो या सिद्धांत मध्ये मांडल्यामुळे बसवेश्वरांची वृत्ती समाजवादी, समतावादी होती असे, दिसून येते दासोहो सिद्धांतात आपण कमावलेले धन केवळ स्वतःपुरते न वापरता त्यांचा समाजासाठी उपयोग करण्याची संकल्पना त्यांनी मांडली. कायक वे कैलास श्रम- हाच स्वर्ग होय हे महात्मा बसवेश्वर यांचे प्रसिद्ध वचन आहे. कायक याचा शब्दशः अर्थ देहासी निगडीत ते ते सर्व असा होतो. काया म्हणजे देह किंवा शरीर अंगमेहनत किंवा व्यक्तीने केलेले कुठलेही कार्य असा त्याचा अर्थ होतो. दासोहो मध्ये सचोटीने व प्रामाणिक पणे धन संपत्ती कमवावी आणि नंतर संपत्ती उरली तर तिचा विनियोग गुरु, लिंग, जंगम यांच्या सेवेसाठी करा. अतिरिक्त संपत्तीच्या वाटपाची कल्पना दासोहो सिद्धांतामध्ये त्यांनी मांडली आहे. म्हणजे कमाविलेल्या संपत्तीचे लोकांमध्ये वितरण करणे होय.

* **क्रांतिकारक समाजसुधारक :-** बसवेश्वरांनी केलेल्या सामाजिक सुधारणा क्रांतिकारक स्वरूपाच्या होत्या. त्यांनी पुरस्कृत केलेली आदर्श तत्त्वे प्रत्यक्ष व्यवहारात व आचरणात आलेली होती. सर्वसामान्य लोकांना त्यांची शिकवण समजली होती. आणि त्यामुळेच असंख्य ते लोक त्यांचे अनुयायी झाले होते. कर्नाटकच्या इतिहासत हीच क्रांतिकारी चळवळ म्हणून लक्षात घेतली जाते. एकट्या एवढ्या मोठ्या सामाजिक व धार्मिक क्रांतीचा प्रणेता

असलेल्या बसवेश्वर महाराज नम्रता भाव असलेल्या व्यक्तिमत्व म्हणून माणूस होता. म्हणुन तो एका वचनात म्हणतो की....

माझ्याहून नीच नाही कुणीही,
शिवभक्ता हून श्रेष्ठ नाही कोणीही,
तुझे चरण पहा
हे कुंडल सगमेश्वरा
हीच माझी परीक्षा होय...

* संदर्भसूची :-

युग प्रवर्तक महात्मा बसवेश्वर- संपादक पाटील भीमराव, लातूर
यादव कालीन महाराष्ट्र- पानसे मू, मुंबई
संत वाङ्मयाची सामाजिक फलश्रुती- सरदार ग. पुणे
महात्मा बसवेश्वर यांचा कायक सिद्धांत- पाटील भीमराव, किणीकर
महात्मा बसेश्वर- रोडे सोमनाथ, लातूर
WWW.GOOGLE.COM